

**PRONCK
& PRAEL**

PRONCK
& PRAEL
Sits in Holland

*Hoe Indiase sits het Hollandse
leven veranderde*

WAANDERS UITGEVERS, ZWOLLE

 INHOUD**Inleiding****HET TIJDSBEELD****VROEGE CONNECTIES**

De ontsluiting van
Europa
Waardevolle connecties
Deshima
De Perzen
Voegzaam India
Schipvaart

**DE UITDAGING VAN
VERRE KUSTEN**

Kaartenmakers
Reisbeschrijving
Misrekeningen
Kruiden, zijde, sits

ROERIGE TIJDEN

Gebeiteld jaartal
Staatsgreep
Handel en strijd
Reddeloos

**KONINGEN EN
STADHOUDERS**

Koehandel
Vereenigde Nederlanden
Franse illusies

**ONTWIKKELING EN
VERLICHTING**

Culturele hoogstandjes
Iconen
Internationale overname
Eeuw van de rede

DE VOC**DE AANZET**

Reders en
gecommiteerden
Voor alleman
Old boys network
Kolonisten

DE V.O.C IN ACTIE

Paarden en draagstoelen
Netwerken
De handelsvloot
Snelle jongens
Schanddaden

GELDKWESTIES

Onmacht
Het thuisfront
Klinkende munt
Speculanten
Brittania rules the waves

AMSTERDAM

Geuzen en geuren
Verzamelaars
Shoppen, een nieuwtje
Schuitje varen, theetje
drinken
Winkelmuziek
'Uydraagsters'
Brandspuitenboek

VEREEUWIGD

Tulpenkoorts
Uitheems hout
Portretten
Allerhande
Smulpapen en
zuipschuiten
Huizen en hoven

DE SITSEN**DE HANDEL**

Wachttijden
Chantabel goedje
Aziatisch succes
Kapers op de kust

LEVEN IN KLEUR

Indiaas geduld
Met of zonder gaatjes
Gamma's
Onderscheid
Blinkend goed
In opdracht

DE MOTIEVEN

Indische bloemen
Bloeierende bomen
Buta's
Bizarre ornamenten
Figuurlijkheden
Voor aap
Vogelsits
Familiwapens
Verticale sier

SITS IN DRUK

Kwade reuk
Oranje, blanje, bleu
Amersfoortse primeur
Wasecht
Internationale
concurrentie
Gemiste revolutie
Moderne productie

SITS IN HUIS

Kamerbehangsels
Sierpapier
Steken en stiksels
Ongekende maten
Pronckvermaeck

**TEGELS EN
TIERELANTIJNEN**

Chinees blauw
Delffse Porceleyne
Lakwerk

SITS IN DE MODE**DE 17E EEUW**

Steeds meer opsmuk
Starre miniwereld
De verticale lijn
Het effect van een
kousenband
Cust cambaijen
Négligé

**18E EEUWSE
VARIANTEN**

Decadenties
Rococo
In de breedte
Borduursels

**REVOLUTIONAIRE
SENTIMENTEN**

Robes à l'Anglaise
Extravagant
Op de barricaden
Hondenoren,
apenstaarten

**SITS IN
KLEDERDRACHTEN****CITS EN GEBLOEMDE
CATTOENEN**

Aanpassingen
Specialiteiten
Landelijke vertaling
Mettertijd
Oer-Hollands

**DE ELEGANTIE VAN
HINDELOOPEN**

Oosters
Frouliede klaen
Herkenbaar onderscheid
Gezinsleden

DE ZAANSTREEK

Sitsen rijkdom
Hoofdzaken
De finishing touch

SPAKENBURGS GÔET

De dagen van 'Oòtje'
Vier mutsen
In en uit de rouw
'Kongten'
Kulder, sjullek, ongermus
Korenblauw en
kållemink
Kroost

**MARKEN, VERBONDEN
EILAND**

Baven en babben
Uitheemse trekjes
De basis
Banden en stikkies
'Gekapt'
Zon- en feestdagen
Bruidsrutuelen
Op goede voet
In de luren

**FRIESLAND,
WEST-FRIESLAND,
GRONINGEN**

Mouwen in soorten
Schortekleden
Omvangrijke randen
Grootschalig

ZEEUWSE SCHONEN

Schouwen-Duiveland
Walcheren en Zuid-
Beveland
Varianten
Zwart en wit

OVERIG NEDERLAND

Volendam
Schokland
Staphorst
Kampereiland
Scheveningen
Katwijk
De Veluwe en omstreken
Huizen

GOEDE SIER**VAN KLEI TOT PARELS**

Het ruige Europa
Exotica
Kunststukjes
De tand des tijds
Sieraden uit India

**SIER IN
STREEKDRACHTEN**

Goedgemutst
Stelletjes
Halszaken
Kraaltjeskraalwerk
Tassen en tuigjes
Mannensier
Geringd

**HET EINDE VAN DE
REIS**

Hollandse ontwerpen
Op herhaling
De textielfactorij

Literatuur**Adressen**

Beddensprei van handbeschilderde sits in 'palmettendessin', doorgestikt met katoengaren, afm. 300x220 cm., 1700-1750, India, Coromandelkust.

Inleiding

WINNIFRED DE VOS

In 1615 schreef Bredero in zijn toneelstuk *Het Moortje* over 'een schoon Oostindisch kleedt, gheschildert met een kunst die 'ek selver niet en weet, want hoement rolt en vouwt, 't sal barsten noch verschlensen'. Hij doelde op *sits*, de fijngeweven, handbeschilderde katoen die via de V.O.C. vanuit India in Amsterdam was beland. Deze uitheemse stof, die eigenlijk werd gebruikt als ruilobject in de specerijenhandel, bleek op de thuismarkt het antwoord op de sombere strengheid van de Spaanse overheersing. De schitterende kleuren, de exotische bloempatronen, de glans én de afmetingen ontketenden een ware rage! Alles paste immers perfect bij het Japanse lakwerk en het Chinese porselein, bij het ivoor, goud en zilver, de parels en diamanten waaraan men zich dankzij diezelfde V.O.C. eveneens kon vergapen!

In de vaart der volkeren legde ook Nederland in de late 16e eeuw contact met verre streken en onbekende culturen. Door een ongebreideld samengaan van zeemanschap, expansiedrift, technisch vernuft, wetenschapsontwikkeling, handelsgeest en diplomatie groeide de kleine Republiek in razend tempo uit tot wereldmacht. De Verenigde Oost-Indische Compagnie speelde daarbij een hoofdrol: in de voorspoed, de kennisoverdracht en de cultuurbeleving, maar ook in de politiek en de vele oorlogen, die de 17^e en 18^e eeuw kenmerkten en latere ontwikkelingen bepaalden.

De stoffen en kunstvoorwerpen die de V.O.C. vanuit Aziatische gebieden meebracht veranderden het (klein) burgerlijke Hollandse bestaan ingrijpend. De exotische *sits* bleek het 'goud' van de eeuw, door de toenemende welvaart zelfs bereikbaar voor 'gewone' burgers. Meubilair werd talrijker en comfortabeler, men hanteerde andere normen en kreeg gevoel voor fijnere manieren. Wie het zich kon permitteren legde verzamelingen aan en pronkte in alle toonaarden met Aziatisch bezit: na onwetendheid, ruw aardewerk en grof linnen getuigden kennis, flinterdun porselein en hoogglanzende *sits* van wereldburgerschap!

Aanvankelijk werden *sits*en, vanwege de rianten maten, door welgestelden ingekocht als wandbekleding en beddengoed. Toen bleek dat het materiaal soepel, kleurecht, wasecht én onverwoestbaar van kwaliteit was (en niet stonk of craqueleerde zoals Europese bedrukte katoen) kwam ook kleding in beeld. In Amsterdam, in de rijke noordelijke landsdelen en langs de kusten van Noord- en Zuiderzee bracht *sits* direct kleur in het dagelijks leven; elders volgde men in de 18e en 19^e eeuw. Via kramers, jaarmarkten en dienstverlening kwamen stadse mode-uitingen, *sits*en en 'Indische katoentjes' ook in de streekdrachten terecht. Nieuwigheden werden daar weliswaar overgenomen binnen de eigen normen, maar ook tot traditie verheven en generaties lang gekoesterd. Zo raakte *sits* in meerdere vormen en uitvoeringen ingeburgerd als 'typisch Hollands'. Maar niets is minder waar!

Naarmate de streekdrachten uit beeld raakten namen instellingen als het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem, het Fries Museum in Leeuwarden, het Textielmuseum in Tilburg en het Rijksmuseum in Amsterdam de behoedende rol over, conserveerden wat beschikbaar kwam en stelden rianten *sits*collecties samen. Hoewel er onvoorstelbaar veel bewaard is, lijkt de samenhang met de historie van 400 jaar soms versnipperd. Om de fascinerende geschiedenis van *sits*en en die van de 'Hollandse connectie' te beschrijven volgt dit boek 'de weg terug'. Naar India, het land dat naast Perzië, China en Japan vanaf de 16e eeuw onbedoeld een hoofdrol speelde in de Hollandse én Europese 'aankleding'. Want de bekoring van *sits*en (in oud-Nederlands ook *Chits*, *Cits*, *Syts*, *Zits* of *Zijts* en in het Engels *chintz* genoemd) overleefde 'glansrijk' 4 eeuwen en illustreert letterlijk hoe de wereld, Europa én Nederland veranderden!

HET TIJDSBEELD

Om het verhaal over Indiase sitsen en alle aanverwante *pronck en prael*, die de rijke jaren van de 17e en de 18e eeuw zo kenmerkte, een basis te geven, moeten we terug naar het Verre Oosten van omstreeks 1200. Daar zag een gedreven militair strateeg, Djenghis Khan ('Sterke leider'), kans om alle Mongoolse stammen te verenigen en nomadisch alleenheerser te worden over een gebied, dat zich via Japan en Centraal Azië uitstreckte van Oost China tot in Zuid-Rusland. Zijn even roemruchte kleinzoon Kublai Khan voegde, met zijn broers, vanaf 1260 Tibet, Korea, India, Perzië, Irak en Hongarije toe en zo ontstond het grootste wereldrijk ooit. Een smeltkroes van steppenvolkeren met uiteenlopende religies, individuele culturen en specifieke kennis en vaardigheden. De meest welvarende kern was het Oost-Chinese Sung-rijk, waar men al bankiers en papiergeld kende en waar zeevaardige jonken navigeerden op magnetische kompassen. Buskruit, boekdrukkunst en technische installaties als schoepraderen en spinmachines waren er al uitgevonden en ook kunst en kunstnijverheid stonden op een zeer hoog peil. Al die kwaliteiten raakten binnen het Mongoolse rijk verspreid door onderlinge uitruil, handel en vermenging van de talrijke volkeren.

Sitsen 'palempore' met het meest gebruikte motief voor de Westerse markt: een 'bloeiende boom', temidden van bloemenvazen, 1725-1750, India, Coromandekust.

De eerste connecties

Om het verhaal over Indiase sitsen en alle aanverwante *pronck en prael*, die de rijke jaren van de 17^e en de 18^e eeuw zo kenmerkte, een basis te geven, moeten we terug naar het Verre Oosten van omstreeks 1200. Daar zag een gedreven militair strateeg, Djenghis Khan ('Sterke leider'), kans om alle Mongoolse stammen te verenigen en nomadisch alleenheerser te worden over een gebied, dat zich via Japan en Centraal Azië uitstreckte van Oost China tot in Zuid-Rusland. Zijn even roemruchte kleinzoon Kublai Khan voegde, met zijn broers, vanaf 1260 Tibet, Korea, India, Perzië, Irak en Hongarije toe en zo ontstond het grootste wereldrijk ooit. Een smeltkroes van steppenvolkeren met uiteenlopende religies, individuele culturen en specifieke kennis en vaardigheden. De meest welvarende kern was het Oost-Chinese Sung-rijk, waar men al bankiers en papiergeld kende en waar zeewaardige jonken navigeerden op magnetische kompassen. Buskruit, boekdrukkunst en technische installaties als schoepraders en spinmachines waren er al uitgevonden en ook kunst en kunstnijverheid stonden op een zeer hoog peil. Al die kwaliteiten raakten binnen het Mongoolse rijk verspreid door onderlinge uitruil, handel en vermenging van de talrijke volkeren.

Het vroegmiddeleeuwse Noordwest-Europa had nauwelijks benul van deze ontwikkelingen. Toch wisten 'Oost' en 'West' ver vóór de Christelijke jaartelling van elkaars bestaan: de Sumeriërs legden al rond 3000 v.Chr. contact met beschavingen in het Indusgebied. Nadat Alexander de Grote tussen 325 en 280 v.Chr. het Midden-Oosten en Indië had veroverd, voerden passaatwinden onverschrokken Griekse en Romeinse zeevaarders via de Indische Oceaan naar India en Zuidoost-Azië, mogelijk zelfs naar China! Maar het waren de roemruchte Kruistochten (vanaf 1096) die pas voor hernieuwde aanraking met het oosten zorgden: de herontdekking van de Zijderoute, die Centraal Azië ooit tot in Venetië verbond met het westen, veranderde de wereld nu voorgoed.

De reden voor het gebrek aan ondernemingslust bij Noord-Europeanen was een diepgewortelde angst voor een door de horizon begrensde plátte aarde, waaraan met name op zee duistere gevolgen werden verbonden! Alleen 'woeste' volkeren als Scythen, Kelten, Romeinen en Vikingen (Noormannen) verlegden die 'grens', maar bleven gedurende hun (roof)tochten voornamelijk op het noordwestelijk halfrond. Vikingen bereikten met hun karakteristieke schepen, navigerend op de Poolster en de vlucht van zeevogels, in de 8^e eeuw zelfs de kusten van Noord-Amerika!

Oude tekstprent(en) over de acties van Kublai Khan. Collectie Universiteit Edinburgh.

In tegenovergestelde richting stichtten zij het Kievse Rijk, dat rond 1239 door Kublai Khans broer Batu in zijn opmars naar Hongarije weer werd verwoest.

DE ONTSLUITING VAN EUROPA

De Middeleeuwen brachten de Oriënt dus terug in Europa, terwijl omgekeerd moslimstijlen en christendom Azië beïnvloedden. Het begon met Franciscaner monniken die in opdracht van de kerk anno 1245 oostwaarts trokken om contact te leggen met het verlokkelijke onbekende. Hun bemiddelingspogingen hadden weinig succes, maar leverden wel nuttige reisbeschrijvingen op, die Europese handelsreizigers inspireerden om óók richting Centraal Azië te gaan. Aanvankelijk een hachelijke onderneming vanwege alle agressie en roofzucht binnen het Mongoolse rijk, maar de *Pax Mongolica*, een interne overeenkomst voor stabiliteit binnen het gigantische gebied, bracht verandering en bood ook reizigers meer bescherming.

De jonge Venetiaan Marco Polo drong als één van de eersten met succes

door tot het Mongoolse hof. Hij was met zijn vader Niccolò en oom Maffeo door paus Gregorius X uitgezonden om handelscontracten te sluiten voor Venetië en Genua, de belangrijkste Europese havensteden voor doorvoer van goederen. Het kostte de mannen en hun karavaan ruim 3 jaar om in 1275 de hoofdstad Peking (*Cambaluc*) te bereiken. Het was de, als wreed heerser bekendstaande Kublai Khan zelf, die Marco Polo vervolgens in vol vertrouwen 24 jaar lang als ambassadeur door Azië stuurde.

Deze reizen en de beschrijving ervan in het boek *Il Milione*, zorgden vanaf begin 14^e eeuw voor een omwenteling in het Europese denken. Men nam kennis van Oosterse vindingen, waaronder papier en paraplu's, van uitheemse muziekinstrumenten, van groenten als rabarber, maar ook van onbekende landen als Japan. Het boek bood uitdagingen aan cartografen en verleidde mensen als Christophorus Columbus tot het vinden van alternatieve routes over zee. De Portugezen ontdekten een zuidwestelijke koers langs de Afrikaanse kusten: Bartholomeus Diaz rondde als eerste Kaap de Goede Hoop en Vasco da Gama volbracht in

Bladzijde uit 'Book of Kells', 9e eeuw.

1498 een reis van 16.000 km. naar de kust van Zuid-India. Ondertussen viel het immense Mongoolse rijk van Kublai Khan na zijn dood uiteen. Aan het eind van de 15^e eeuw restte bijna niets meer.

WAARDEVOLLE CONNECTIES

De 6.852 grote en kleine eilanden van Japan (*Nippon*, 'Oorsprong van de zon') werden eeuwenlang als afzonderlijke, feodale rijkjes geregeerd. China had lang grote invloed op de Japanse cultuur: beide landen kenden al vanaf de 5^e en 6^e eeuw hetzelfde schrijfsysteem en het boeddhisme. Vijandschap bleef echter niet uit en latere handelsbetrekkingen eisten veel bemiddeling. Na contracten met de V.O.C. zorgde de Japanse kunst en cultuur in Holland voor een onuitputtelijke bron van hebzucht: zijde, keramiek, lakwerk, parels, ivoor en zwaarden werden in Europa veelgevraagde luxeartikelen. De connecties tussen Oost en West leidden wederzijds tot grote welvaart en ingrijpende veranderingen, maar zorgden ook voor breuken in de onderlinge verhoudingen. Het eilandenrijk raakte betrokken in de wereldhandel doordat de Portu-

Marco Polo's vertrek uit Venetië. ca. 1400, Engels Manuscript.

gezen begin 16^e eeuw de eerste handelsposten stichtten op de Molukken, in China en Japan. Spanjaarden, Engelsen, Fransen, Denen en Hollanders volgden in deze *Nanban bōeki jidai* ('Zuidelijke barbarenhandel'). Zowel Portugal als Spanje en Denemarken verloren echter hun invloed en aan het eind van de 16^e eeuw was de inmiddels opgerichte *Republiek der Zeven Vereenigde Nederlanden* het belangrijkste handelscentrum van Europa. De Spaanse belegering van Antwerpen tijdens de *Tachtigjarige Oorlog* en de intensieve *moedernegotie* (handel) met landen rond de Oostzee droegen hieraan bij en maakten de Republiek welvarend genoeg om expedities te financieren.

Waar Kublai Khan tweemaal vergeefs had gepoogd om Japan in te lijven, lukte het ontdekkingsreizigers William Adams en Jan Joosten van Lodensteijn om langs diplomatieke weg de Japanners wél te 'veroveren'. Zij waren de eersten (én enigen: de rest van de vloot verging) die op 19 april 1600 met het schip *De Liefde* de Japanse kust bereikten en het vertrouwen wisten te winnen van regent Tokugawa Ieyasu. Dit maakte ruim baan voor de eerste Hollandse handelspost op Malakka, vanwaar